

IJODKOR USLUBI – BADIY OBRAZ TASVIRINING ASOSI SIFATIDA

Abdulazizbek Qodirov

Qo'qon universiteti Andijon filiali katta o'qituvchisi

Ne'matullayeva Mohlaroy

Qo'qon universiteti Andijon filiali talabasi

Tursunaliyeva Ominaxon

Qo'qon universiteti Andijon filiali talabasi

To'ychiyeva Bahoroy

Qo'qon universiteti Andijon filiali talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15011506>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada badiiy adabiyotning obraz tushunchasi, hamda uning shaxsning individual belgilarida namoyon bo'lishi ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Arxaizm, neologizm, dialektizm, badiiy obraz, personaj, adabiyotning birinchi elementi, obraz yaratish, sujet predmet, mazmun.

KIRISH

Adabiyotshunoslikda janr va uslub eng murakkab kategoriyalardan biri hisoblanadi. Ana shu ma'noda badiiy asar tilining ta'sirchanligi, ohangdorligi masalasini o'rganish adabiyotshunoslik fanining asosiy mohiyatini tashkil etadi. Badiiy asar tili bilan shug'ullanish XIX asrda boshlangan edi. Masalan, italyan tilshunosi Banedetto Krochening fikricha, estetik kategoriyalar individual bo'lganidek, badiiy asar tili bilan bog'liq lingvistik kategoriyalar ham individuallik kasb etadi. Chunki badiiy asar individual shaxs (yozuvchi, shoir yoki dramaturg) ning o'z nutqiy faoliyati mahsulidir. Badiiy asarda til o'zining insonlar orasida aloqa quroli vazifasini to'la saqlagan holda o'zining ekspressiv funksiyasini namoyon etadi. Badiiy til umumxalq tili va adabiy til bilan o'zaro munosabatda bo'lsa-da, farqli tomonlarga ham egadir. Til badiiy -adabiyotning birinchi elementi, obraz yaratishdagi asosiy quroli sanaladi. Badiiy asarda muallif nutqi va bayonchi nutqi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Personajlar nutqini tipiklashtirish va individuallashtirishning badiiy asarda o'ziga xos mezonlari va tamoyillari mavjud. Arxaizm, neologizm, dialektizm kabi leksik vositalar, omonim, sinonim, antonim va paronim singari so'zning shakl hamda ma'no munosabatiga ko'ra turlari badiiy asarlarda muhim uslubiy funktsiyalarga egadir. Umuman olganda, adabiy til taraqqiyotida mashhur, talantli yozuvchilarning alohida o'rni bor. Badiiy asar tili va uslubi masalalari deb nomlangan tanlanma fanda ana shu muammolar xususida fikr yuritiladi, filolog talabalarga badiiy asar tili xususiyatlarini mustaqil tahlil qila olish ko'nikmalarini singdirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu tanlanma fan badiiy asarning g'oyaviyestetik qiymatini belgilashda til vositalarining o'rni va ularni o'rganish usullari haqida talabalarga ixcham va asosli ma'lumotlar beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Shubhasiz, badiiy asarda kompozitsiya u yoki bu ijodiy ishning ketmaketligini, mantiqiy davomiyligini tartibga keltiruvchi asosiy belgilardan biridir. Kompozitsiya lotin tilidan olingan bo'lib, compositio ijod, asar degan ma'noga ega. Kompozitsia har qanday badiiy asarning asosiy qismlaridan biri bo'lib, ijod mahsuliga yagona birlik va umumiylikni taqdim etadi, uning elementlarini bir-biriga mos kelishini ta'minlaydi. Badiiy klassik adabiyotda eng ko'p tarqalgan kompozitsion tur bu rivojlanish (oshib borish, o'sish) kompozitsiasi hisoblanadi, u bir nechta murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladigan komponentlardan iboratdir. Syujet (fransuzcha - sujet predmet, mazmun) - adabiy asarda tasvirlangan harakatning mazmunini ifodalovchi voqealar sistemasi, aniq voqealar tizmasida namoyon bo'ladigan harakatlar tarixidir. Badiiy

asar tarkibida soʻzlar hamda iboralar seyrli va maftunkor raqqosalarga oʻxshaydi, degan edi mashhur rus yozuvchisi M.Prishvin. Soʻzlar va iboralardagi ana shunday xususiyatni toʻgʻri anglash va ularning estetik qimmatini haqqoniy izohlash maqsadida “Badiiy asar tili va uslubi masalalari” tanlanma fani oliy oʻquv yurtlari oʻzbek filologiyasi fakulteti oʻquv dasturiga kiritilgan. Epistolyar adabiyotda soʻz va gaplar obraz, manzara yaratishning oʻziga xos libosi, materialidir. Talantli yozuvchilarning qalami sehri ostida soʻzlar hayotdagi narsa va hodisalarni inson ongida aniq tiklaydigan, gavalantiradigan vositadir. Badiiy nutq faqat koʻchma maʼnodagi soʻzlarning qoʻllanilishidan iborat matn boʻlmay, majoziy vositalar badiiy nutqning oʻziga xos yordamchi vositasidir. Badiiy asarda leksik va frazeologik vositalarning obrazlar xatti-harakatini, ularning boshqa obrazlar bilan munosabatini koʻrsatishdagi roli hisoblanadi. Badiiy asarda syujetning yaratilishini gʻoyaviy mazmun boshqaradi, gʻoyaviy mazmunning talabiga uygʻun holda xarakterlar namoyon boʻladigan va hayot ziddiyatlarini umumlashtiradigan voqealar silsilasi kashf etiladi. Voqealar silsilasi oʻz navbatida asar gʻoyasini badiiylashtiradi, uni tiriltiradi. Syujet obrazlarning oʻzaro aloqalari, ular oʻrtasidan qarama-qarshiliklar, simpatiyalar va antipatiyalar ekan, demak, u hayot ziddiyatlarini ham ixtiro qiladi, umumlashtiradi, kashf etadi. hayotiy ziddiyatlar asarga ifoda etilgan gʻoyalar, tasvirlangan xarakterlar, kayfiyatlar kurashi tarzida koʻchadi va u konflikt deb yuritiladi. Badiiy asar tili- obrazli til. Yozuvchi oʻz asarida bir qancha yoʻllar bilan tilning obrazligiga, tasiriyligiga erishadi. Shulardan biri maxsus badiiy tasviriy vositalarini, maxsus leksik pesurslarni, poetik figuralarni, soʻz oʻyinlarini mohirona qoʻllash yoʻli bilan asar tilining obrazlilikiga erishishdir. Badiiy asar tilining poeyikligi, obrazlilik, tasviriyligi asar gʻoyasini, shuningdek qahramon xarakterini jozibali qilib ochishga xizmat qiladi. Badiiy asar tili koʻplab oʻxshatish va tasviriy vositalarga boy boʻladi va his tuygʻuga toʻla boʻladi, ilmiy asar tili esa teskarisi. Unda aytilayotgan fikr joʻn, sodda, hech qanday odamni toʻlqinlantiradigan soʻz tasviri ishlatilmaydi. Badiiy asar tilining asosiy maqsadi goʻzallik qonuniyatlariga muvofiq dunyoni rivojlantirish, badiiy asar muallifining ham, oʻquvchining ham estetik ehtiyojlarini qondirish, badiiy tasvirlar yordamida oʻquvchiga estetik taʼsir koʻrsatishdir. Umuman badiiy adabiyot tilining xususiyatlari bir necha omillar bilan belgilanadi. U keng metafora bilan ajralib turadi, deyarli barcha darajadagi til birliklarining obrazlilik, barcha turdagi sinonimlardan foydalanish, polememiya, soʻz boyligining turli uslublari kuzatiladi. Badiiy uslubda (boshqa funksional uslublar bilan solishtirganda) soʻzni idrok etish qonuniyatlari mavjud. Soʻzning maʼnosi maʼlum darajada muallifning maqsadga muvofiqligi, badiiy asarning janri va kompozitsion xususiyatlari bilan belgilanadi, birinchidan, maʼlum bir adabiy asar kontekstida lugʻatlarda yozilmagan badiiy noaniqlikni qoʻlga kiritishi mumkin, ikkinchidan, uni saqlab qoladi ushbu asarning mafkuraviy va estetik tizimi bilan bogʻliqligi biz tomonidan chiroyli yoki chirkin, ulugʻvor yoki poydevor, fojiali yoki kulgili deb baholanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Badiiy adabiyotda lingvistik vositalardan foydalanish oxir-oqibatda muallifning xohishiga, asarning mazmuniga, tasvir yaratilishiga va u orqali adresatga taʼsir koʻrsatishiga bogʻliq. Yozuvchilar oʻz asarlarida, avvalambor, ular fikrni, histuygʻularni toʻgʻri yetkazish, qahramonning maʼnaviy olamini chinakam ochib berish, til va qiyofani real ravishda qayta tiklashdan kelib chiqadi. Nafaqat tilning meʼyoriy dalillari, balki umumiy adabiy normalardan chetga chiqish ham muallifning niyatiga, badiiy haqiqatga intilishiga bogʻliq. Adabiyotda til oʻziga xos mavqega ega, chunki bu qurilish material, quloq yoki koʻrish orqali seziladigan,

ularsiz asar yaratib bo'lmaydi. Tilning eng yaxshi tomoni, uning kuchli qobiliyatlari va noyob go'zalligi badiiy adabiyot asarlarida mavjud bo'lib, bularning barchasiga tilning badiiy vositalari orqali erishiladi. Badiiy ifoda vositalari xilma-xil va ko'p sonlidir. Tilning ekspressiv vositalariga nutqning stilistik shakllari yoki shunchaki nutq figuralari kiradi: anafora, antitez, birlashmaslik, gradatsiya, inversiya, ko'p foydalanish, parallelizm, ritorik savol, ritorik murojaat, sukut, ellips, epifora. Badiiy ifoda vositalariga ritm (she'r va nasr), qofiya, intonatsiya kiradi. Odatda, badiiy nutq uslubi uchun odatda va umumiy tomonidan ta'qib qilinadigan alohida va tasodifiy narsalarga e'tibor beriladi. Badiiy olam - bu "yangidan yaratilgan dunyo", tasvirlangan voqelik ma'lum darajada muallifning fantastikasi, demakdir nutqning badiiy uslubida asosiy rol subyektiv lahzani o'ynaydi. Atrofdagi barcha voqelik muallifning tasavvurida aks etadi. Ammo badiiy matnda biz nafaqat yozuvchining dunyosini, balki bu dunyodagi yozuvchini ham ko'ramiz: uning afzal ko'rganlari, tanqidlari, hayratlari, radlari va boshqalar. Badiiy nutq uslubining hissiyotlilik va ekspressivligi, metaforik, mazmunli xilma-xilligi yozuvchining qo'llagan badiiy mahoratiga ham bog'liqdir.⁵ Badiiy matnda birinchi o'ringa tashqi tuyg'u va tasvirning ravshanligini namoyon qiladi. Ilmiy nutqda aniq belgilangan mavhum tushunchalar, gazeta va jurnalistik nutqda ijtimoiy umumlashtirilgan tushunchalar, badiiy nutqda aniqlangan ko'plab so'zlar aniq, hissiy ifodalarni qamrab oladi. Shunday qilib, uslublar bir-birini to'ldiradi. Badiiy nutq uchun, ayniqsa, she'riy, inversiya xarakterlidir, ya'ni so'zning semantik ma'nosini oshirish yoki butun iborani maxsus stilistik rang berish uchun jumladagi so'zlarning odatiy tartibini o'zgartirish xosdir. Badiiy nutqning sintaktik tuzilishi muallifning obrazli va hissiyotlari oqimini aks ettiradi, shuning uchun bu yerda har xil sintaktik tuzilmalarni topishingiz mumkin. Har bir muallif o'zlarining mafkuraviy va estetik vazifalarini amalga oshirish uchun lisoniy vositalarni taqdim etadi. Badiiy nutqda hatto to'g'ri ma'nosida qo'llangan so'z lug'atdagi ayni shu so'z bilan teng kelmasligini, u estetik jihatga ega bo'lgan yaxlit badiiy asar matni tarkibida boshqa so'zlar bilan faqat ma'no va grammatik jihatdangina emas, balki hissiy-estetik jihatdan ham munosabatga kirishish mumkinligini M.M.Yo'ldoshev to'g'ri ko'rsatib o'tadi. Biror asarni o'qish aniq va oson, boshqa uslublardan foydalanish faqat rang va haqiqiylikni yaratish uchun juda muhimdir. Ammo badiiy uslubda maqolalar yozayotganda, tilni diqqat bilan kuzatib borishingiz kerak. O'quvchining qahramonlarga yoki voqealarga munosabatini shakllantirish uchun muallif o'z histuyg'ularini yetkazadi. Bundan tashqari, uning munosabati ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin. Badiiy asar tilini ifodalashning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu rang-tasvirdir. Yozuvchi rangni atmosferani namoyish qilish, qahramonlarni tavsiflash uchun ishlatadi. Ohanglar palitrasi asarga chuqurroq kirib borishga, muallif tomonidan tasvirlangan voqealar rivoji va qahramonni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Tilshunos S.Karimov badiiy asar tiliga e'tibor qaratib "Til tasviriy vositalarining paydo bo'lishi badiiy ijod namunalarini bir qadar go'zal, jarangdor, ta'sirli qilib bayon etish zaruriyatidan kelib chiqqan",⁹ degan fikrni bejiz aytmagan. Badiiy olam - bu muallif ko'rgan dunyo: uning hayratlanishi, afzal ko'rishi, rad etilishidir. Bu hissiyotga va kitob uslubining ko'p qirrali bo'lishiga olib keladi. Badiiy uslub - bu asar yaratish uchun qurilish materialidir. Fikrni to'g'ri ifoda etish uchun kerakli so'zlarni topib, syujet va qahramonlarni faqat muallifgina topishi mumkin. Faqatgina yozuvchi o'quvchilarni o'zi yaratgan maxsus olamga kirishga va qahramonlarga mehr uyg'otishga qodir.

XULOSA

Shunday qilib, yuqoridagi fikrlarning o'zi ham ko'rsatib turibiki, badiiy asar tiliga munosabat, uni jiddi o'rganish yoki epistolyar texnikaning badiiy xususiyatlarini tahlil etish olimlarning doim e'tiborida bo'lgan. Chunki badiiy adabiyotni, uning til xususiyatlarini o'rganmay turib asar g'oyasi va mazmunini yaxlit holda chuqur idrok etish mumkin emas. Badiiy asar tilini o'rganish va tahlil qilish rus va o'zbek tilshunosligida, shu jumladan, jahon tilshunosligida qator tadqiqotlar amalga oshirilganligini ta'kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Виноградов В. О языке художественной литературы.-М.: Гостехиздат, 1957.-С.4
2. Yo'ldoshev B, Qurbonov T. Badiiy asar tili va uslubi masalalari. Samarqand. 2006. B.88.
3. Doniyorov X, Yo'ldoshev B. Adabiy til va badiiy stil. Toshkent: Fan. 1988. B.71.
4. Виноградов В. О теории художественной речи. –М., 1971. –С. 105- 211.